

**Мавзу. Рақобат ва
наrxнинг шаклланиши.**

РЕЖА

1. Рақобатнинг моҳияти ва объектив асослари

2. Мукаммал ва номукаммал рақобат.

3. Рақобат ва монополия назарияси. Монополия ва унинг турлари.

4. Рақобатлашиш усуллари.

5. Нархнинг мазмуни, унинг вазифалари. Нарх турлари.

Рақобат

Бу бозор субъектлари иқтисодий манфаатларининг тўқнашувидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафлиликка эга бўлиш учун курашдир.

**Ишлаб чиқарувчилар
ўртасидаги рақобат**

Товарларни қулай шароитида ишлаб чиқариш, юқори нархларда сотиш ва бозордаги мавқеини мустаҳкамлаш орқали энг кўп фойда олишга қаратилади

**Ресурс эгалари
ўртасидаги рақобат**

Ўзларининг иқтисодий ресурсларини (капитал, ер, ишчи кучи) юқори нархларда сотиш орқали кўпроқ омилли даромадга эга бўлишга қаратилади.

**Истеъмолчилар
ўртасидаги рақобат**

Даромадларнинг мавжуд даражасида кўпроқ миқдордаги товарларни сотиб олишга, яъни сарфлаган пули эвазига кўпроқ нафлиликга эга бўлишга қаратилади.

*Рақобат кураши куйидаги
субъектлар ўртасида
амалга ошади*

**Сотувчи билан
сотувчи**

**Сотувчи билан
харидор**

**Харидор билан
харидор**

Рақобатнинг асосий вазифалари

1

• тартибга солиш

2

• ресурсларни жойлаштириш

3

• инновацион вазифа

4

• мослаштириш

5

• тақсимлаш

6

• назорат қилиш.

Рақобат шакллари

РАҚОБАТ

Бозор ҳолатига
кўра

Юз бериш
характерига кўра

Миқёсига кўра

Усулига кўра

Эркин
мукаммал

Чекланган
нормукаммал

Ситихиял
и (ёввойи)

Тартибга
солинади
ган

Миллий
хўжалик

Жаҳон
хўжалиги

Нарх
воситаси

Нархдан
фойдалан
май

Тармоқ ичида

Тармоқ ўртасида

Рақобатнинг асосий турлари

Тармоқ
ичидаги
рақобат

Тармоқларар
о рақобат

ТАРМОҚ ИЧИДАГИ РАҚОБАТ

Бу

Бир тармоққа тегишли бўлган корхона
ва ташкилотлар ўртасидаги рақобатдир.

*Унинг
турлари*

**Эркин
рақобат**

**Монопо-
листик
рақобат**

**Олигопо-
листик
рақобат**

**Соф
МОНОПОЛИЯ**

Тармоқлараро рақобат

Бу- турли тармоқлар корхоналари ўртасида энг юқори фойда нормаси олиш учун олиб бориладиган курашдан иборат. Бундай рақобат фойда нормаси кам бўлган тармоқлардан фойда нормаси юқори тармоқларга капиталларнинг оқиб ўтишига сабаб бўлади.

Рақобатнинг турли кўринишлари

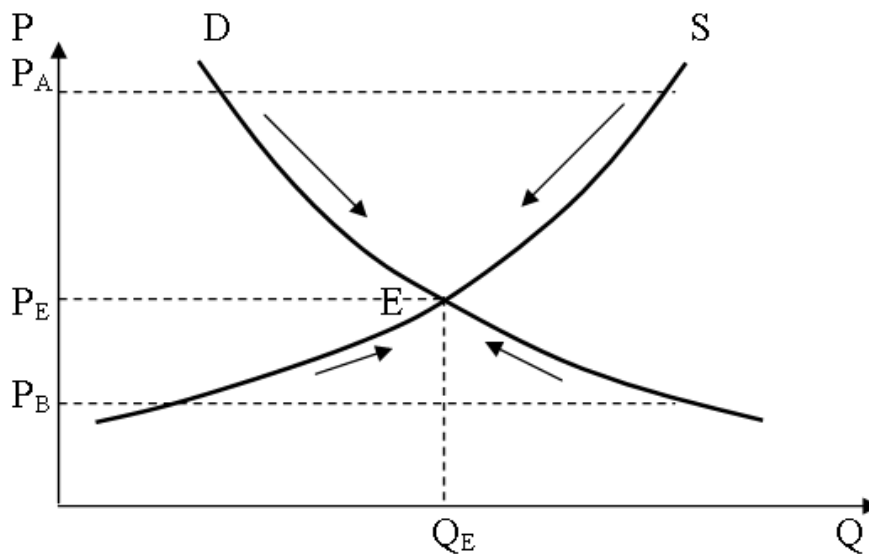
1.

- Мукаммал рақобат

2.

- Номукаммал рақобат

Мукаммал рақобатли бозор шароитида нархнинг шаклланиши

*Монополия – монопол юқори
нархларни ўрнатиш ҳамда монопол
юқори фойда олиш мақсадида
тармоқлар, бозорлар ва яхлит
макроиқтисодиёт устидан
ҳуқуқронликни амалга оширувчи йирик
корхоналар (фирма,
корпорациялар)нинг бирлашмалари.*

Монополияларнинг асосий турлари

Бозорни қамраб олиш даражасига кўра:

- *Соф монополия*
- *Олигополия*
- *Монопсония*

Вужудга келиши сабаби ва тавсифига кўра:

- *Табиий монополия*
- *Легал (қонуний) монополия*
- *Сунъий монополия*

МОНОПОЛИЯЛАРНИНГ ИЖОБИЙ ТОМОНИ

Ижобий томонлар

у маълум тармоқларда нисбатан самарали амал қилади ва харажатларнинг тежалишига олиб келади

Монополист бўлмаган, майда, рақобатлашувчи соҳа корхоналарига нисбатан монополистик корхоналарда ишлаб чиқаришга илмий-техника тараққиёти ютуқларини жорий этиш учун кўпроқ рағбат ва имконият мавжуд бўлади.

Монополияларнинг салбий томонлари

ресурсларнинг оқилона тақсимланмаслиги

даромадлардаги тенгсизликнинг кучайиши

иқтисодий турғунлик ва фан-техника тараққиётининг
секинлашуви.

иқтисодиётда демократик ҳаракатларнинг тўсиб
қўйилиши

Сунъий монополистик бирлашмалар

Картел

Бир тармоқ тадбиркорлари ўртасидаги нархлар, маҳсулот сотиш бозорлари, ишлаб чиқариш умумий ҳажмидаги уларнинг улушлари, маҳсулот ўлчамлари ва шу ҳақидаги келишув

Синдикат

Бир тармоқ тадбиркорлари томонидан ортиқча рақобатни бартараф қилиш, барқарор фойда олиш мақсадида маҳсулот сотишнинг бирлаштирилиши

Консорциум

Тадбиркорларнинг йирик молиявий операцияларини биргаликда амалга ошириш мақсадида бирлашув

Концерн

Қатнашиш тизими орқали корхоналарни назорат қилувчи кўп тармоқли ҳиссадорлик жамияти

**Ўзбекистонда «Монопол фаолиятни
чеклаш тўғрисида»ги қонун
(1992 йил, август)**

Бозорда атайлаб тақчиллик ҳосил қилиш

Нархларни монополлаштириш

*Рақобатчиларнинг бозорга кириб боришига тўсқинлик
қилиш*

Рақобатнинг гирром усуллари кўллаш

Ман этилади

Ўзбекистонда монопол мавқега эга бўлган корхоналарни Давлат реестрига киритиш мезонлари

**Озиқ – овқат
маҳсулотлари учун**

*Агар корхона ишлаб
чиқарган муайян
маҳсулотлар
бозордаги шу турдаги
маҳсулотнинг 20 %
идан ортиқ бўлса, бу
корхона
монополистик
корхона сифатида
Давлат реестрига
киритилади.*

**Бошқа
товарлар**

*Агар корхона ишлаб
чиқарган муайян
маҳсулотлар
бозордаги шу турдаги
маҳсулотнинг 35%
идан ортиқ бўлса, бу
корхона
монополистик
корхона сифатида
Давлат реестрига
киритилади.*

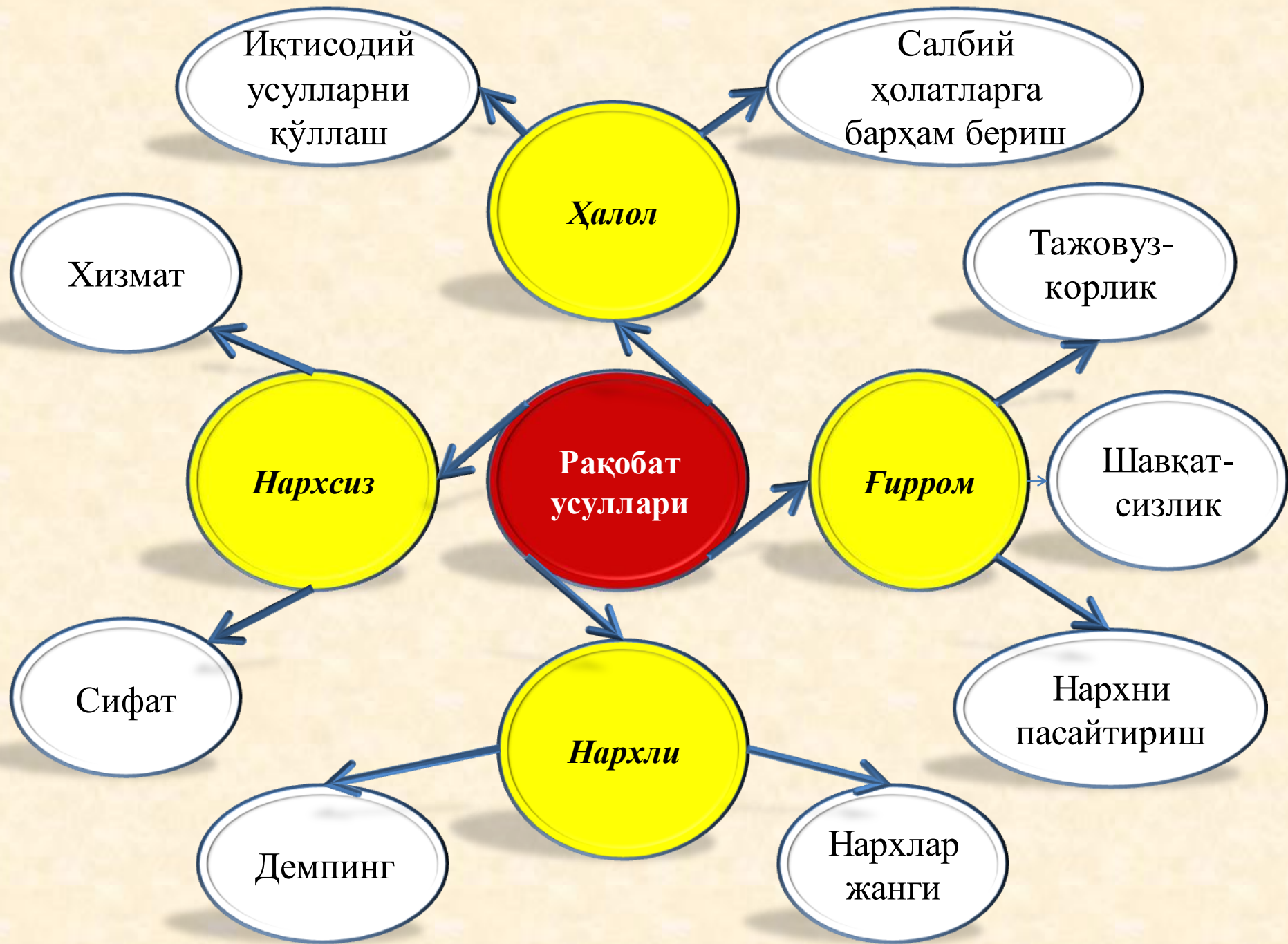
Монопол корхоналарни Давлат томонидан тартибга солиш усуллари

Монопол мавқеидаги корхоналар маҳсулотларига нархларнинг энг юқори даражасини ёки рентабелликнинг чегарасини белгилаб қўйиш.

Ўз монопол мавқеини сунистеъмор қилган монополистик бирлашмаларни бўлиб ташлаш ёки майдалаштириш.

Нарх ёрдамида рақобатлашиш

Нархлар жанги

Бунда йирик ишлаб чиқарувчилар рақибларини тармоқ (бозор)дан сиқиб чиқариш учун товарларига нархларини вақти-вақти билан ва узоқ муддат пасайтириб туради

Демпинг нархларни қўллаш

Бунда миллий ишлаб чиқарувчилар ўзларининг товарларини бошқа мамлакатларга ички бозордаги нархлардан, айрим ҳолларда таннархдан ҳам паст бўлган нархларда чиқаради.

Нархлардан чегирма қилиш

Бунда товар нархларидан муаян фоизда чегирма қилинади

Имтиёзли нархларни қўллаш

Бунда харид ҳажмини кўпайтириб борган истеъмолчиларга рағбатлантирувчи имтиёзли (пасайиб борувчи) нархлардан фойдаланилади.

Асосий товарлар нархига бошқа товарлар қийматини киритиш

Бунда асосий товарлар харид қилинганда уларда бошқа товарларни ҳам қўшиб бериш кўзда тутилади.

Нархсиз рақобатлашиш

Товар сифатини табақалаштириш – бир хилдаги эҳтиёжни қондирадиган ва бир турга мансуб бўлган товарлар турлича истеъмол хоссасаларига эга бўлади.

Товарларни кредитга сотиш – товарлар нисбатан ортиқча бўлган шароитида ишлаб чиқарувчи ўз товарларини нархини кечиктириб тўлаш шarti билан сотиб, рақибаларидан устун келиши мумкин.

Сотиш вақтида ва кафолатланган муддатда текин сервис хизмати кўрсатиш.

Маркетинг – унинг воситасида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнини талабга мослаштиришга ҳаракат қилинади.

Реклама, товар белгилари, фирма муҳирлари ҳамда қадоқлаш усуллари товарлар жозибadorлигини ошириш ва сотиш хажмининг кўпайишини рағбатлантиришнинг муҳим йўллари ҳисобланади.

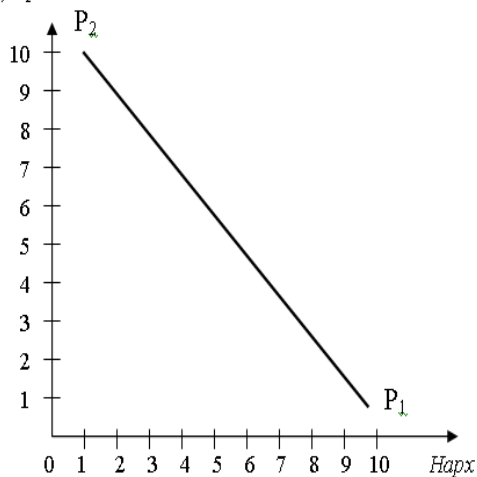
Нархнинг шаклланиши

Монополия шароитида

Оммавий таклиф бўйича нарх ўзгариши

Таклиф бўйича нарх эгри чизиги

Таклиф миқдори

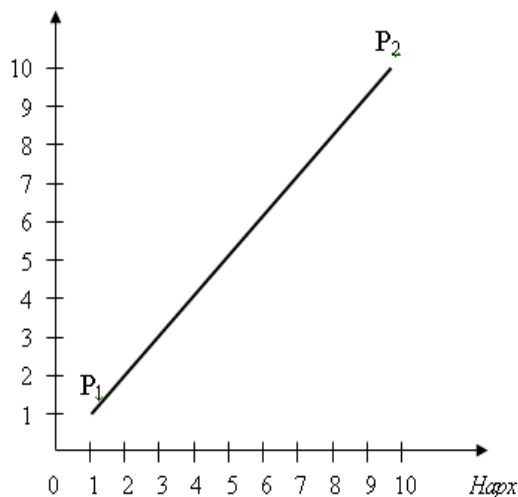

Монопсония шароитида

Оммавий талаб бўйича нархнинг ўзгариши

Талаб бўйича нарх эгри чизиги

Талаб миқдори

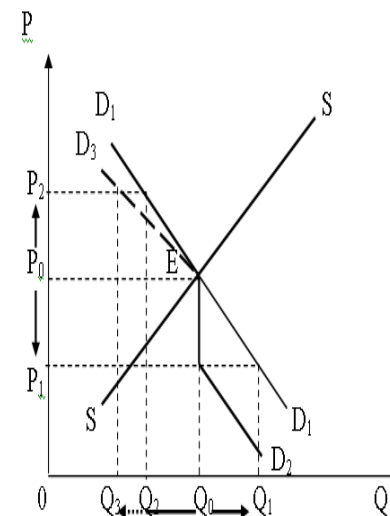

Олигополия шароитида

«Эргашиш»

«Инкор этиш»

Олигополистик бозордаги нархнинг шаклланишида талаб эгри чизигининг «синиши»

Нархларнинг турлари

1.

• Улгуржи нарх

2.

• Шартнома нарх

3.

• Чакана нарх

4.

• Чегараланган нарх

5.

• Дотацияланган нарх

6.

• Демпинг нарх

7.

• Нуфузли нарх

8.

• қатъий (стандарт) нарх

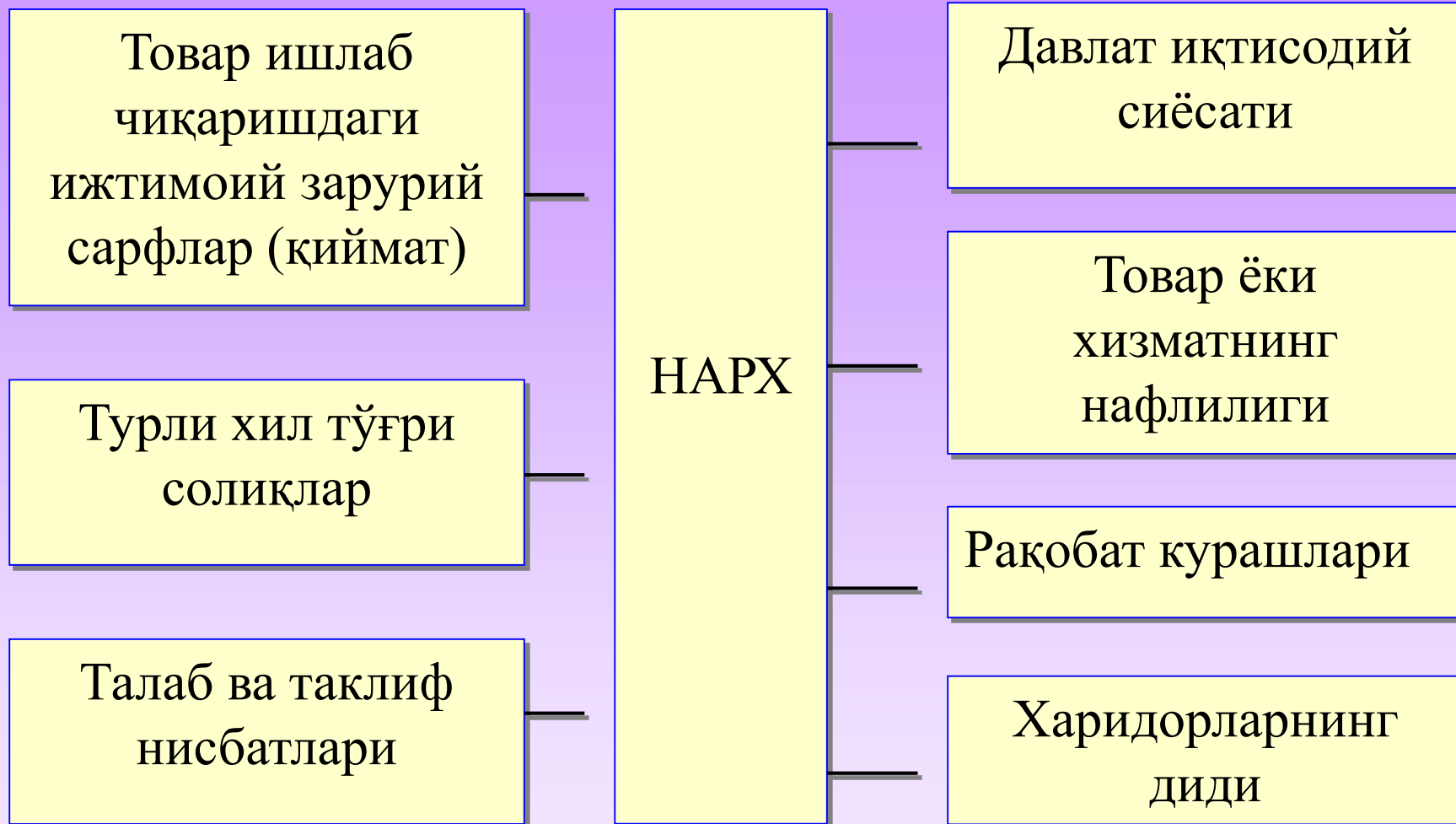
9.

• ўзгарувчан нарх

10.

• Эркин бозор нархи

Нархнинг
вазифалари

```
graph TD; A[Нархнинг вазифалари] --- B[Мувозанатликни таъминлаш вазифаси]; A --- C[Қийматни ҳисобга олиш вазифаси]; A --- D[Тартибга солиш вазифаси]; B --- E[Рақобат воситаси вазифаси]; C --- F[Ижтимоий ҳимоя вазифаси];
```

The diagram is a hierarchical tree structure. At the top is a box labeled 'Нархнинг вазифалари'. A vertical line descends from this box to a horizontal line. From this horizontal line, three vertical lines lead down to three boxes: 'Мувозанатликни таъминлаш вазифаси', 'Қийматни ҳисобга олиш вазифаси', and 'Тартибга солиш вазифаси'. From the 'Мувозанатликни таъминлаш вазифаси' box, a vertical line leads down to 'Рақобат воситаси вазифаси'. From the 'Қийматни ҳисобга олиш вазифаси' box, a vertical line leads down to 'Ижтимоий ҳимоя вазифаси'.

Мувозанатликни
таъминлаш
вазифаси

Қийматни
ҳисобга олиш
вазифаси

Тартибга
солиш
вазифаси

Рақобат
воситаси
вазифаси

Ижтимоий
ҳимоя вазифаси

Нархларни эркинлаштириш босқичлари

1992 йилнинг бошида

- нархларни эркинлаштиришнинг дастлабки босқичи

1993 йил

- Нархларни эркинлаштиришнинг кейинги босқичида

1994 йил октябрь-
ноябрь

- Нархларни эркинлаштиришнинг навбатдаги босқичи